

UDK 323.17(497.1)
Izlaganje na znanstvenom skupu

Državna kriza Jugoslavije

DUŠAN BILANDŽIĆ

*Fakultet političkih nauka u Zagrebu**Sažetak*

Analizu geneze i razvoja društvene, ekonomske i političke krize u Jugoslaviji autor započinje konstatiranjem raznolikosti naroda i različitim povijesnim iskustvima koja ponajčešće nisu upućivala na suradnju. Različita povijesna iskustva i nacionalni interesi prenijeti su i u zajedničku državu 1918. godine. Raspad i neuspjeh te prve zajedničke države moguće je objasniti prvenstveno nametanjem unitarnog uređenja nesrpskim narodima. Poslijeratna Jugoslavija uspostavljena je od strane KPJ kao federalna, ali čvrsto centralizirana država. Posljednjih desetljeća ponovo jačaju nacionalni suvereniteti, a konflikt se najvećim dijelom ponovo može svesti na srpske i nesrpske interese. Autor svoj tekst zaključuje analizom uzroka neuspjeha velikosrpskog projekta.

I

Državna zajednica se reproducira i razvija na temelju povijesnih, idejnih, ekonomskih, kulturnih, političkih i interesnih veza i odnosa između njezinih konstitutivnih elemenata. Prema tome u slučaju federativne državne zajednice, kakva je Jugoslavija, analiza se mora usredotočiti na splet i sustav veza i odnosa među njenim članicama — narodima i njihovim republikama — kao konstitutivnim elementima takve zajednice da bi se utvrdili stanje i tendencije razvoja. Ukoliko bi analiza ukazala da se radi o procesima umnožavanja svih vrsta integrativnih veza i odnosa među članicama federacije, što je *conditio sine qua non* njena razvoja, to bi značilo da ta zajednica nije u krizi. Ukoliko bi na djelu bio proces smanjivanja, kidanja, nestajanja veza i odnosa među konstitutivnim elementima, to bi ukazivalo na tendenciju slabljenja i nestajanja jugoslavenske federativne zajednice.

Danas je notorna činjenica da je tijekom sedmog desetljeća svoga postojanja (1980—1991), Jugoslavija, u gotovo svim sferama svoga funkcioniranja, doživjela raspad svojih zajedničkih struktura.

Potkopavan i razaran dugogodišnjim razmimoilaženjima i sukobima, SKJ, jedina općejugoslavenska politička stranka od 1991. godine, raspao se početkom 1990. na nacionalno-republičke stranke. Ostale općejugoslavenske političke or-

ganizacije — SSRNJ, SSOJ, Savez sindikata, Savez boraca Jugoslavije također su se raspale. Nestala su i druga savezna udruženja u kulturi (savez književnika) i drugim oblastima. Dovedena su u pitanje i zajednička sportska takmičenja.

U ekonomskom životu Jugoslavije tendencije dezintegracije traju već dva desetljeća. Medurepubličke investicije su potpuno nestale. Vrhunac i kraj ekonomske suradnje je organizirana ekonomska blokada Slovenije od strane Srbije uvedena krajem 1989. godine.

Propagandni hladni rat između republika, popraćen mržnjama primjerenim samo zaraćenim narodima, traje gotovo punih deset godina. Politička rukovodstva i njihovi masmediji (Srbija) pozivaju građane drugih republika na pobune i svrgavanje svojih legalno izabranih političkih i državnih organa.

Od jugoslavenskih institucija još nekako funkcioniraju savezni državni organi (vlada, skupština i predsjedništvo države) i zajednička vojska (JNA).

Naveli smo neke od glavnih fenomena i činjenica koje na prvi pogled upućuju na zaključak da se Jugoslavija na početku 1990-ih nalazi u stanju raspadanja. Takav zaključak, međutim, bio bi preuranjen.

Prije »konačnog« zaključka treba uključiti u analizu drugi važan aspekt aktualnog društvenog stanja u Jugoslaviji. Radi se, naime, o činjenici da se »raspad« Jugoslavije kao države odvija u trenutku raspada njenog političkog i privrednog sistema te da su korijeni krize slični onima u ostalim istočno-evropskim zemljama. Kao i u ostalim tzv. komunističkim zemljama i u Jugoslaviji se raspada njen jednopartijski politički sistem i državno-društveno vlasništvo. Povezanost za dva procesa — proces »raspadanja« Jugoslavije kao države i proces raspadanja naslijeđenog državno-socijalističkog poretka — jest samorazumljiva. Pitanje je da li se u procesu rađanja novog tipa društvenog uređenja, zasnovanog na višestranačkom političkom pluralizmu i pluralitetu vlasništva, može sanirati i Jugoslavija kao novi tip jugoslavenskog zajedništva ili to neće biti moguće.

I još jedno pitanje. Neovisno o procesu nastajanja novog tipa društvenog uređenja, ostaje još jedan izlaz za održavanje Jugoslavije — pretvaranje federacije u konfederaciju ili neki od specifičnih oblika saveza suverenih država, u koji bi se rekonstituirale njene republike.

Smisao i namjera ovog rada nije, međutim, budućnost Jugoslavije. Njegova je tema geneza i razvoj krize u koju je zapala Jugoslavija kao multinacionalna državna zajednica.

II

Ključ za razumijevanje sveukupne društveno-političke povijesne i aktualne problematike Jugoslavije mora se tražiti prije svega u činjenici da je ona stvorena u trenutku (1918. g.) kada je povijesni proces stvaranja jugoslavenskih nacija već bio završen. Jugoslavenski su narodi u srednjem vijeku imali svoje zasebne države, koje su nacionalni pokreti građanskih klasa u 19. i početkom 20. stoljeća pokušali obnoviti. Na osnovi povijesne logike devetnaestog i dvadesetog stoljeća moglo se očekivati da se na razvalinama Otomanskog i Austro-Ugarskog Carstva

formiraju zasebne nacionalne države južnoslavenskih naroda. Stjecajem povijesnih okolnosti umjesto takva rješenja stvorena je unitarna država Jugoslavija.

Ali Jugoslavija nije samo višenacionalna već i multireligijska i multimilitantna društvena zajednica, čiji konstitutivni dijelovi nikada do 1918. godine nisu živjeli zajedno. Uz te činjenice treba dodati da su se jugoslavenske nacije od 1918. do danas još više učvrstile kao etnikumi i da su očekivanja ideologa jugoslavenske ideje o stapanju tzv. plemena u jednu jugoslavensku naciju, kao i očekivanja da će nacije u socijalizmu odumirati, potpuno i definitivno u praksi propala. Na osnovi te povijesne zakonitosti, a u skladu s prirodnom i zakonitom tendencijom svake nacije da svim sredstvima teži konstituciji vlastite države, razvila se od početka stvaranja Jugoslavije 1918. neprestana politička borba o državnom uređenju Jugoslavije. Za razumijevanje Jugoslavije nije dovoljno samo ustvrditi da je ona višenacionalna. Pravi uvid u svu složenost njenog sastava može se dobiti detaljnom analizom svih bitnih značajki svake pojedine nacije i narodnosti.

Prva upadljiva značajka višenacionalnog sastava Jugoslavije su goleme razlike u veličini nacija. Prema popisu stanovništva 1981. bilo je 36,30% Srba, 19,75% Hrvata, 8,92% Muslimana, 7,82% Slovenaca, 7,72% Albanaca, 5,97% Makedonaca, 2,58% Crnogoraca, 1,90% Mađara i još oko desetak raznih drugih narodnosti.

Iz ovih podataka je uočljivo da npr. Srba ima nešto više od 1/3 ukupnog stanovništva Jugoslavije, te da ih je gotovo dvaput više od Hrvata, koji su po veličini druga nacija. Albanaca, dakle neslavenskog stanovništva, ima više od Makedonaca, a pogotovo Crnogoraca kao slavenskih nacija, dok su Muslimani izbili na treće mjesto (ispred Slovenaca). Ovakav kvantitativni odnos među jugoslavenskim narodima i narodnostima govori u prilog tezi da nijedna nacija u uvjetima stvarne demokracije nije dovoljna da osigura svoju prevlast kao trajno stanje stvari.

Zatim, središnji dio Jugoslavije čini BiH, sastavljena od tri jugoslavenska naroda: Muslimana, Srba i Hrvata u omjeru 44%, 31% i 18%.

Slijedeće što obilježava Jugoslaviju jest fenomen dijaspore i izmiješanosti naroda. Tako npr. Srba izvan uže Srbije ima oko 40%, a Hrvata oko 22%.

Naredna karakteristika je razlika u stupnju razvijenosti: odnos nacionalnog dohotka per capita između npr. Kosova i Slovenije je oko 1:8. Slično je i s drugim obilježjima, kao što su pismenost, opća razvijenost, socijalna struktura i slično.

Bez obzira na veličinu svaki narod je u vrijeme svojeg formiranja oblikovao i vlastitu nacionalnu ideologiju, koja bez izuzetka ima program stvaranja nacionalne političke zajednice, čije granice sežu do najudaljenijeg pripadnika svojeg etnosa. Tako su nastale ideje Velike Srbije, Velike Hrvatske, Velike Albanije, pa čak i Velike Crne Gore. Bez iznimke te granice često toliko prelaze u prostore drugih naroda da im otimaju i sam centar njihove nacionalne države (npr. granica Velike Srbije na Kupi, Velike Hrvatske na Drini i sl.)

Uz takve nacionalne ideologije i odnose Jugoslavija se 72 godine nije uspjela stabilizirati i osposobiti za normalan društveni razvoj i harmonične međunarodne odnose. To najbolje potvrđuje njihova kratka zajednička povijest.

III

Radi potpunijeg razumijevanja političke povijesti Jugoslavije i njenog aktualnog trenutka treba poći od njezinih korijena. Oni se nalaze u početku oblikovanja nacionalnih pokreta južnoslavenskih naroda, pokreta koji su vodili stvaranju njihovih nacionalnih država.

Nacionalno-oslobodilački pokreti južnoslavenskih naroda nastali su i razvijali su se na tlu Turskog i Austro-Ugarskog Carstva. U procesu borbe protiv tih carevina, zametnula se i njihova međusobna borba i ratovi za granice na prostorima raspadajućih dvaju imperija. Šireći svoje granice u toku čitavog 19. stoljeća, Srbija je 1912/13. s Bugarskom i Grčkom podijelila nacionalni teritorij makedonskog naroda i time je spriječeno stvaranje makedonske nacionalne države. Zato se nacionalno-oslobodilačka borba makedonskog naroda nastavila protiv Srbije (dakako i Bugarske i Grčke), a nakon 1918. i protiv Jugoslavije. Srbija je makedonski teritorij proglasila svojim nacionalnim teritorijem (Južna Srbija), a Makedonce proglasila Srbima.

Proglašavajući Crnogorce Srbima, Kraljevina Srbija je 1918, uz podršku lokalnog stanovništva, ukinula Kraljevinu Crnu Goru i anektirala je Srbiji odnosno Jugoslaviji.

Nakon raspada Austro-Ugarske 1918, a na osnovi ideje jugoslavizma, stvorena je Jugoslavija, u koju su ušle Hrvatska, Slovenija, Vojvodina, Bosna i Hercegovina. Već u procesu stvaranja nove države započele su, a kasnije su se rasplamsale, žestoke političke borbe oko njena državnog uređenja.

Srbija i Srbi u drugim zemljama novostvorene države zaveli su i podržavali centralističko-unitarističko uređenje. Nesrpski narodi su ustali protiv takvog uređenja, tražeći da se ono zamijeni federativnim uređenjem. Borba među narodima Jugoslavije ubrzo je ušla u stanje nepomirljivosti. Svaki od tih naroda je prihvatio Jugoslaviju kao svoju novu domovinu, ali je svaki istodobno želio da u njoj i pomoću nje razvije svoju nacionalnu individualnost. Došlo je do progona nacionalnih pokreta nesrpskih naroda, koji su uglavnom bili lojalni novoj državi, nadajući se povoljnom rješenju svoga nacionalnog pitanja. Nesrpski narodi nisu odlučno nastupali u zahtjevima za rušenje nove države i zato što su u isto vrijeme bili izloženi imperijalističkim opasnostima jačih susjednih država.

U dvadesettrećoj godini političkog života Jugoslavije međusobne borbe njenih naroda »za« i »protiv« federalizma i nacionalnu ravnopravnost prekinute su okupacijom i komadanjem Jugoslavije 1941. godine.

Zbog neriješenog nacionalnog pitanja, dio nesrpskih naroda je u ratu 1941. otkazao lojalnost Jugoslaviji i podržao njeno razbijanje.

Politički život prve Jugoslavije bio je, naravno, mnogo složeniji nego što je ovdje predočeno. Bitno je, međutim, konstatirati da je ta mlada država bila sastavljena od starih naroda i da je ta povijesna činjenica diktirala federalističko, a ne unitarističko-centralističko državno uređenje. Na takvu ustrojstvu Jugoslavija se nije mogla održavati.

IV

Drugi pokušaj stvaranja Jugoslavije na federalističkim osnovama izvela je KPJ u uvjetima masovnog partizanskog rata 1941—45. godine. Ona je u međuratnom razdoblju (1923—1941) već u svojoj strukturi, stvaranjem nacionalnih komunističkih partija u sastavu KPJ pokazala put stvaranja jugoslavenske federacije. Taj model je ona uvela u vojnu i političku organizaciju ustanka protiv okupatora već 1941. godine.

U toku partizanskog rata, od njegova početka stvarane su nacionalne partizanske vojske u okvirima budućih federalnih država (republika), zatim nacionalni organi vrhovne vlasti (vijeća — skupštine — parlamenti i vlade) federalnih država itd. Ta praksa je i sankcionirana nadustavnim aktom — Deklaracijom o izgradnji Jugoslavije na federalnim osnovama sa šest njenih federalnih država. Time je KPJ udovoljila povijesnoj zakonitosti, po kojoj svaka nacija-narod ima neotuđivo pravo na svoj suverenitet i nacionalnu državu.

Ipak, dogovor o stvaranju jugoslavenske federacije 29. XI. 1943, usred ratnog vrtloga, bio je formuliran tako, da se mogao različito tumačiti. Osim šturo konstatacije da će Jugoslavija biti federacija, ne postoji niti jedan normativni članak o tome kakva će ovlaštenja imati savezna država a kakva republičke države, ni riječi o ekonomskim, političkim, vanjsko-političkim, vojno-obrambenim i drugim pitanjima organizacije nove, federalne države.

Ratni dokumenti potvrđuju tezu da se osnivači druge Jugoslavije nisu usudili detaljnije normirati odnose u budućoj federaciji da ne bi izbili sporovi koji bi ugrozili političko jedinstvo koje je bilo nužno za vođenje surovog rata protiv okupatora.

V

Prvih dvadesetak godina poslije rata (1945—1965) jugoslavenski federalizam se razvijao na proturječan način. Ustavno-pravno on je utvrđen saveznom ustavom 1946. i 1963, ali je u praksi jugoslavenska država funkcionirala kao visokocentralizirana vlast, u kojoj su gotovo sva prava federalnih jedinica bila ustupljena organima vlasti federacije.

Već 1945. godine republička vojna struktura i nacionalne vojne jedinice, stvorene u ratu 1941—45, likvidirane su, a federalne države potpuno su isključene iz poslova narodne obrane.

Federalne jedinice su isključene iz poslova vanjske politike zemlje.

Zakonodavna, upravna i sudska vlast su centralizirane.

Privredni sistem, na temelju totalno podržavljene privrede, razvojnu politiku i gotovo cjelokupnu akumulaciju prenio je u ruke savezne vlade.

Kopiranjem sovjetskog modela cjelokupnog društvenog uređenja, nova Jugoslavija je postala daleko centralističkija država i od Kraljevine Jugoslavije.

Pa ipak, i samo formalno postojanje republika s državnim strukturama, hijerarhijski strogo potčinjenim saveznom državnom centru, značilo je potencijalnu mogućnost da se u izmijenjenim okolnostima one osamostale od saveznih državnih centara.

»Centralistički federalizam« u prva dva desetljeća poslije rata, očekivano pravo republika na samostalno utvrđivanje nacionalno-republičkih, ekonomskih, političkih, kulturnih i ostalih programa društvenog razvoja bilo je potisnuto do krajnjih granica. Kakva će biti »srpska«, »hrvatska«, »slovenska«, »makedonska«, »crnogorska« i »bosansko-hercegovačka« politika određivao je državno-partijski vrh Jugoslavije, a ne politička rukovodstva tih republika. Ali, iako lišene gotovo svih prava, sve jugoslavenske nacije i republike bile su, manje ili više, u svemu pa i u tome ravnopravne. Naime, sve su one bile stavljene pod »tutorstvo« saveznog državnog vrha. Nema dokaza da je savezni (jugoslavenski) vrh favorizirao bilo koju republiku na račun druge.

Napuštanje »ratnog« federalizma, faktičko poništenje suverenosti republika i uspostavljanje unitarno-centralističkog državnog uređenja, otvara logično pitanje uzroka i motiva tog frapantnog diskontinuiteta u nacionalnoj politici KPJ — SKJ.

Na promjenu nacionalne politike KPJ djelovalo je nekoliko činilaca. Navest ćemo samo neke od njih.

a) Prema primitivnoj interpretaciji marksističke ideologije, koja je u politici i svijesti komunističkog pokreta imala značaj povijesne zakonitosti, očekivao se povijesni proces odumiranja nacija, što se ostvaruje odmah po preuzimanju vlasti od strane KPJ. Nacija je proizvod građanskog društva i njegovim padom počinje proces njena odumiranja. Praktično-političke implikacije ove »teorije« po državno uređenje Jugoslavije su slične ili iste onima koje je sobom nosila ideologija jugoslovenstva. U oba slučaja nacija se ne respektira u državnom uređenju zemlje. U međuratnom i ratnom razdoblju KPJ je morala istaknuti nacionalne zastave, posebno nesrpskih naroda, jer bez toga nije bilo moguće okupiti milijune ljudi pod crvenu komunističku zastavu;

b) Novo uspostavljeni jednopartijski režim KPJ bio bi neodrživ uz postojanje suvereniteta članica federacije. Naime, puna nacionalna sloboda je dio univerzalnih sloboda građana. To, dakle, implicira slobodu političkog organiziranja, a oba opet vodi razbijanju monopola KPJ — SKJ i cijelog društvenog poretka uspostavljenog nakon rata i revolucije;

c) Centralističko uređenje Jugoslavije je djelomično i ustupak raspoloženju srpskog naroda u Jugoslaviji. Pri punijoj samostalnosti republika, srpska dijaspora (oko 40% srpskog naroda) rasuta po ostalim republikama odmah bi izazvala osjećaj ugroženosti od suverene vlasti pojedinih republika. Obnovljene

gradanske stranke Srbije su taj osjećaj iskazale 1945, kada su tražile aneksiju Crne Gore Srbiji i ukidanje republike Makedonije;

d) Golema većina članova KPJ te pristaša i simpatizera partizanskog pokreta je u četverogodišnjem ratu krvarila protiv nacionalističkih snaga u svim nacijama i poslije rata se veoma oštro suprotstavljala svakoj pojavi nacionalne svijesti kod građana.

e) Godinama poslije rata Jugoslavija je bila u poluratnom stanju zbog ugroženosti oba svjetska vojno-politička bloka, što je snažno stimuliralo politiku monolitnog jedinstva zemlje;

f) Strahote građanskog i bratoubilačkog rata 1941—1945. djelovale su kao snažan memento protiv bilo kojeg oblika iskazivanja nacionalne svijesti.

Spomenute i druge povijesne okolnosti utjecale su da je KPJ samo deklarativno i ustavno-pravno tolerirala federalizam, a u praksi prakticirala izraziti državni centralizam.

VI

Politika međunacionalnih odnosa prvih dvadesetak godina poslije rata, kojom su do krajnjih granica bila ograničena prava federalnih jedinica, do nihilizma i svim sredstvima prigušivani nacionalni iskazi, nije se mogla održati kao trajno rješenje. Tu politiku su postupno potkopavale sile koje će postajati i postati jače od onih koji su je održavali.

Prije svega, suprotno procesu očekivanog »odumiranja« nacija, one su se u procesu modernizacije društva sve više razvijale, a tome je pridonijelo i u ratu oblikovane nacionalne države. Nacionalna svijest je neprimjetno ali sigurno potiskivala komunističku internacionalističku svijest koja se razvila u mladosti komunističkog pokreta. Pouzdani indikatori govore da je nacionalna svijest prodirala u glave istaknutih čelnika KPJ — SKJ.

Drugi činilac potkopavanja velikodržavnog centralizma razvio se iz samog sistema. Naime, čak i neovisno o nacionalnoj svijesti, razvila se borba oko raspodjele centraliziranih fondova i društvene moći savezne države. Svaka članica se borila da ovlada centrima federacije i da iz zajedničkih fondova dobije što veći dio.

Treći uzrok razlaganja državnog centralizma razvio se u sklopu općeg pritiska za demokratizaciju društva, koji prije svega nezaobilazno »pogađa« savezni pravno-politički centar, kao temelj, glavu i srce cijelog društvenog uređenja.

Pritisak sva tri navedena činioca, kao i niz drugih, ublažila je ideologija i koncepcija samoupravljanja, koja je, osobito žestokim obračunom sa stalinizmom, otvorila nade da će se društveni sistem iz temelja promijeniti i time osigurati razvitak svih ljudskih sloboda, uključujući i nacionalne, kao dio općih sloboda. Samoupravljanje je, međutim, samo odlagalo otvaranje nacionalnog pitanja, ali pošto ga nije moglo riješiti, ono je početkom 1960-ih izbilo.

Potpuno skriveno od javnosti, u jugoslavenskom državopartijskom vrhu došlo je 1962. godine do sukoba za i protiv preraspodjele društvene moći između republika i saveznog političkog centra. Konstatirana je paraliza upravljanja u saveznoj vladi. Pristaše velikodržavnog centralizma i unitarističke ideologije zagovarali su oštre mjere prema pojedinim republikama, uključujući i primjenu »malih državnih udara«. Razvijajući se iz nepresušivog vrela historijskog i prirodnog prava na slobodan društveni razvoj i na suverenost, iz Hrvatske i Slovenije je vršen pritisak za reformu federacije.

Tito i E. Kardelj, najmoćniji lideri Jugoslavije, procijenili su da se pod okriljem saveznog centralizma obnavlja ideja unitarističkog »socijalističkog« jugoslavenstva, koje potkopava ravnopravnost naroda Jugoslavije i na osnovi toga inicirali radikalnu reformu državnog uređenja zemlje. Na sjednici partijskog rukovodstva SKJ krajem 1965. godine E. Kardelj je izložio koncepciju reforme federacije. Polazeći od zle sudbine prve Jugoslavije, on je tvrdio da bi obnovljena unitaristička praksa mogla uništiti i drugu Jugoslaviju i zato je predlagao da se odnosi među narodima Jugoslavije urede na isti način kao i »odnosi između nekih drugih naroda. Ništa u tim odnosima nema izuzetno, osim da nas je istovjetna sudbina spojila... Međutim, takvi odnosi postoje i između mnogih drugih naroda...« Bio je to Kardeljev pleoajce za novu federaciju pa i za konfederaciju.

Od sredine 1960-ih do sredine 1970-ih, korak po korak, uz vrlo oštre borbe i sukobe, izvršena je reforma federacije sankcionirana Ustavom 1974, kojim su republike stekle status država, s dvije autonomne pokrajine u Srbiji koje su znatnim dijelom bile izjednačene s republikama. Jugoslavija je ustavno-pravno i dalje bila definirana kao federacija i kao takva je funkcionirala do početka 1980-ih, mada je Srbija, nezadovoljna Ustavom 1974, otvorila svoje nacionalno pitanje.

VII

Početak 1980-ih godina Jugoslavija je zapala u totalnu društvenu krizu, kojoj se još ne vidi kraj. Kriza je aktivirala sve političke snage u zemlji i uvela ih u žestoke borbe za različite opcije izlaska iz krize.

U Srbiji je prevladala politička procjena da je uzrok ukupne krize u tome što su republike razbile jedinstvenu jugoslavensku državu te da je zato jedini i pravi put jačanje autoriteta i moći saveznog političkog, državnog, upravnog centra, što podrazumijeva ograničavanje suverenosti republika. Političko vodstvo Srbije je optužilo Titovu politiku za Ustav 1974, kojim je Srbija razbijena stvaranjem dviju autonomnih pokrajina čiji je status izjednačen sa statusom republika. U samoj Srbiji 1981. izbila je pobuna albanskog stanovništva, koje je tražilo da ta pokrajina, s 80% Albanaca (s oko 1,5 milijuna), postane republika. Srpske i jugoslavenske vlasti su pobunu slomile, ali je otpor Albanaca ne samo nastavljen već i ojačan raznim oblicima borbe. Poslije albanske pobune u Srbiji se razvio srpski svenarodni nacionalni pokret. Srpsko vodstvo je početkom 1980-ih godina svim ostalim republikama postavilo 4 zahtjeva:

- a) odstranjivanje »konfederativnih« clemenata iz saveznog Ustava i jačanje saveznih centara državne vlasti;
- b) odstranjivanje državnih funkcija autonomnih pokrajina;
- c) pomoć ostale Jugoslavije za ubrzaniji ekonomski razvoj Srbije;
- d) jačanje jedinstvenog SKJ na račun ograničenja samostalnosti republičkih SK.

Zahtjevi Srbije za izvjesnom recentralizacijom jugoslavenske države izazvali su otpor ostalih republika, čija je javnost u njima vidjela opasnost uspostavljanja srpske hegemonije u Jugoslaviji. Taj otpor je izazvao još jači protupritisak Srbije. Njzino vodstvo je pokušalo slomiti otpor upotrebom četiriju instrumenata: osnaženim Savezom komunista, instrumentalizacijom jugoslavenske vojske, ovladavanjem saveznom državnom strukturom i svesrpskim nacionalnim pokretom. Međutim, ta su sredstva uglavnom »izdala«. SKJ se raspao, JNA je ostala i dalje »nadracionalna«, a slično se postavila i savezna državna struktura, iako intimno odana unitarističko-centralističkoj ideji.

Zbog takvog razvoja događaja, srpsko vodstvo se 1987. odlučilo na neustavna i izvaninstitucionalna sredstva. Pokrenulo je masovne mitinge srpskog naroda, kojima je razbilo rukovodstva obiju pokrajina i republike Crne Gore (fenomen tzv. antibirokratske revolucije) i donijelo novi ustav Srbije, kojim je praktično poništena autonomija pokrajina. Takav razvoj događaja je homogenizirao nerspske narode Jugoslavije, tako da su se jugoslavenske nacije dovele u stanje užarenog nacionalizma, koji je pokidao gotovo sve veze među njima i zemlju doveo na samu ivicu građanskog rata. Suvišno je i spomenuti da svaka nacija za sebe smatra da je jedino njena nacionalna ideologija legitimna, a da su druge nelegitimne. Iako je politička klima u Jugoslaviji užarena, pregovori o njenoj budućnosti se ne prekidaju, što daje nade da će se mirno rješenje ipak naći.

* * *

Sporovi o odnosima među narodima Jugoslavije počeli su onog trenutka u povijesti kada su početkom ovog stoljeća propale dvije velike imperije (Turska i Austro-Ugarska), koje su ih držale pod svojom vlašću nekoliko stotina godina. Pošto su ti narodi izmiješani, bilo je vrlo teško odrediti granice među njima. Svaka nacija je težila uključiti i onog svoga najudaljenijeg suplemenjaka, koji se našao na teritoriji druge nacije. To je suština nacionalnih ideologija Velike Srbije, Velike Hrvatske, a i ostalih, iako znatno, znatno manje. S obzirom da se nije ostvario jugoslavenski melting pot jugoslavenstva nacija, već da su se razvijali svi elementi nacionalne svijesti svakog jugoslavenskog naroda, došlo se do »kraja« povijesnog procesa formiranja nacija. Na osnovi toga Slovenija i Hrvatska zahtijevaju da se Jugoslavija preuredi u savez suverenih država, a Makedonija i Bosna i Hercegovina, preferiraju model između federacije i konfederacije, dok se Srbija i Crna Gora bore za federaciju.

Takvo je stanje u ljeto 1991. godine.

U rješavanju državne krize Jugoslavije, bolje rečeno u rasplitanju žestokih međunacionalnih sukoba, u njoj danas je glavno pitanje: ima li velikosrpski pokret, koji je pošao na rušenje avnojevske Jugoslavije i uspostavljanje hege-

monije, snage da taj program ostvari ili se nalazi pred povijesnim porazom. Do ovog trenutka pokret nije postigao svoj cilj, iako je ušao u desetu godinu. Kakve su perspektive našega razvoja?

Od početka velikosrpskog pokreta sve se postupno okretalo, i dalje se okreće protiv njega. Evo dokaza:

— kada je S. Milošević sredinom 1980-ih započeo tzv. antibirokratsku revoluciju, mogao je računati da mu leđa čuva golema sovjetska imperija, čiji je lider Gorbačov u Beogradu rekao da su Srbi i Rusi »genetski ujedinjeni«. *Ta imperija sada i za budućih 50 godina nikome ne može pomoći kada se i sama raspada.* Zapad, koji je Jugoslaviju tetošio od sukoba Tito-Staljin 1948. i bio spreman podržati i crnog davla samo da održi Jugoslaviju, danas kada mu ona ne treba kao vojni saveznik protiv Istoka tjera Srbiju u red da se civilizacijski ponaša. Prvi put Srbija je ostala bez i jednog saveznika;

— *drugi oslonac*, instrument i snaga Miloševićeve strategije bio je SKJ, koji je 1987. još imao stanovitu snagu. Tko drži SKJ drži Jugoslaviju. Bez njega ili slične općejugoslavenske političke organizacije nemoguće je njome vladati. SKJ se, međutim, raspao 22. I. 1990. u trećoj godini svesrpskog pokreta i time je njemu nanešen težak udarac;

— *treći instrument* je bila JNA, ali više kao moguća rezerva i zaštita nego kao sila koju je pokret mogao upotrijebiti. Veliki dio profesionalnog sastava armije je ideološki pripadao umirućem komunizmu, a nacionalno srpstvu. Ta golema snaga je, međutim, ostala neupotrebljiva, jer je to ipak federalna armija;

— *četvrti instrument* je (bila) federalna država i politička struktura (državno-partijski vrh, savezna administracija, diplomacija, policija itd.) Nekada moćna, pa čak i jaka i u času početka velikosrpskog pokreta, uvijek na braniku velikodržavnog centralizma, ona je danas, kao i armija, manje pod kontrolom Miloševića nego 1987. g;

— konačno, *peti instrument* je sam svesrpski pokret, koji je 1987—1991. četiri godine bio jedinstven, a sada je u procesu diferencijacije.

Dakle, po odnosu snaga, a to je gotovo jedino važno, velikosrpski pokret je pred porazom. On se rodio u krilu komunizma kao već tada mrtvog svijeta. Protiv sebe je okrenuo ne samo Evropu i SAD već i sve nesrpske narode u Jugoslaviji. Taj pokret je danas zbunjen. Ne zna kako dalje. Pregovaranjem s drugim republikama po ustavno-pravnoj proceduri nikada, apsolutno nikada, neće ostvariti cilj. Nema ekonomske, kulturne, civilizacijske moći da nametne hegemoniju. Ostaje mu ili priznanje poraza i miran suživot sa svim susjedima na ovom Balkanu ili da »preko noći« formira svoju srpsku armiju i zapali Jugoslaviju, a time i Balkan, i uništi i sebe i druge. A u tu varijantu je vrlo, vrlo teško povjerovati. Ostaje, dakle, da se taj veliki balon polako ispuše i — kraj jednog megalomanskog nacionalnog programa.

Dušan Bilandžić

THE STATE CRISIS OF YUGOSLAVIA

Summary

The author begins his analysis of the genesis and the development of the social, economic, and political crisis in Yugoslavia by stressing the variety of its nations and the varied historical experiences that usually did not stimulate cooperation. The different historical experiences and national interests were also made part of the common state proclaimed in 1918. The disintegration and failure of this first common state can be largely explained by the imposition of a unitary system upon the non-Serbian peoples. Postwar Yugoslavia was established by the Communist Party of Yugoslavia as a federal but firmly centralized state. During the last decades national sovereignty of the different peoples is again getting stronger and the conflict can again be largely defined as between Serbian and non-Serbian interests. Finally the author analyzes the reasons for the failure of the project of a Great Serbia.